

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2025. № 12.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.12.26>

УДК 351 (477)

Г. Г. Попов,

аспірант, Класичний приватний університет м. Запоріжжя

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-4717-7359>

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

G. Popov,

Postgraduate student, Classical Private University, Zaporizhzhia

EVOLUTION OF SCIENTIFIC THEORIES OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT

У статті розглянуто такі три фундаментальні категорії, що у основі всіх інших політологічних понять: суспільство як єдність його керуючої (держава у вузькому значенні слова) і керованої (громадянське суспільство) підсистем (частин, сфер тощо.); власне держава (уряд у широкому значенні) як керуючої сфери; громадянське суспільство як керованої сфери. Щодо цього розуміння громадянського суспільства ми можемо відразу ж помітити, що, по-перше, воно є лише, подальшою конкретизацією вихідного гегелівського загального визначення громадянського суспільства як недержавної сфери, Однак, по-друге, слід зазначити і те, що ця

конкретизація носить явно політизований характер - додаткова, негативна характеристика політизований характер цих організацій громадянського суспільства.

Зазначено, що у той же час негативне визначення «некомерційний» все ж таки не вказує явно саме на політизований характер цих організацій громадянського суспільства, серед яких можуть бути, як ми знаємо, організації та неполітизовані (наприклад, екологічні, жіночі тощо). Таким чином, і це розуміння громадянського суспільства недостатньо конкретне і потребує детального дослідження.

Запропоновано розглядати громадянське суспільство в сучасній політології розуміється, перш за все, як особлива частина (сфера) суспільства, в якій протікає його приватне життя, на відміну і на противагу сфері державній, в якій реалізується загальнодержавне життя суспільства. У цьому сенсі всяке досить розвинене суспільство і двох основних сфер — громадянського нашого суспільства та держави (уряди у найширшому сенсі). Однак, під громадянським суспільством у сучасній політології розуміється також і особливий історичний тип суспільства, характерною рисою якого є високий рівень емансипації приватного життя від державної регламентації та контролю. Крайнім ступенем розвитку такого суспільства є стан, у якому сфера громадянського суспільства починає домінувати з його державної сферою. Багато в чому саме такий стан суспільства характерний для сучасного західного, ліберально-демократичного суспільства, що характеризується через це як громадянське. Нарешті, по-третє, під громадянським суспільством сьогодні все частіше розуміється не вся недержавна сфера суспільства, а лише та її частина, в якій діють недержавні та некомерційні організації громадянського суспільства. Це його визначення по суті впливає з першого його розуміння як особливої, недержавної сфери суспільного життя. Однак, через негативний характер визначення організацій, що діють у цій сфері, його позитивний зміст залишається при цьому все ще недостатньо

конкретним і розпливчастим, зокрема, залишається невизначеним питання про легітимність політизованої активності цієї сфери.

The article considers the following three fundamental categories that underlie all other political science concepts: society as the unity of its governing (state in the narrow sense of the word) and governed (civil society) subsystems (parts, spheres, etc.); the state itself (government in the broad sense) as the governing sphere; civil society as the governed sphere. Regarding this understanding of civil society, we can immediately notice that, firstly, it is only a further specification of the original Hegelian general definition of civil society as a non-state sphere. However, secondly, it should be noted that this specification is clearly politicized in nature - an additional, negative characteristic of the politicized nature of these civil society organizations. It is noted that at the same time, the negative definition of "non-commercial" still does not clearly indicate the politicized nature of these civil society organizations, among which, as we know, there may be organizations and non-politicized ones (for example, environmental, women's, etc.). Thus, this understanding of civil society is not specific enough and requires detailed research. It is proposed to consider civil society in modern political science as understood, first of all, as a special part (sphere) of society in which its private life takes place, in contrast to and in opposition to the state sphere in which the state-wide life of society is realized. In this sense, any sufficiently developed society and two main spheres - civil our society and the state (governments in the broadest sense). However, civil society in modern political science also means a special historical type of society, a characteristic feature of which is a high level of emancipation of private life from state regulation and control. The extreme stage of development of such a society is the state in which the sphere of civil society begins to dominate its state sphere. In many ways, this state of society is characteristic of modern Western, liberal-democratic society, which is characterized by this as civil. Finally, thirdly, civil society today is increasingly understood not as the entire non-state sphere of society, but only as that part of it in which non-state and non-commercial

civil society organizations operate. This definition of it essentially follows from its first understanding as a special, non-state sphere of public life. However, due to the negative nature of the definition of organizations operating in this sphere, its positive content still remains insufficiently specific and vague, in particular, the question of the legitimacy of the politicized activity of this sphere remains uncertain.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, політологія, емансипація приватного життя, ліберально-демократичне, суспільне життя, легітимність, політизована активність.

Keywords: *civil society, state, political science, emancipation of private life, liberal-democratic, public life, legitimacy, politicized activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні уявлення про громадянське суспільство все ще не відрізняються достатньою простотою та ясністю, зберігаючи багато в чому складний та суперечливий характер.

Щоб зробити це розуміння якомога чіткішим, необхідно звернутися до загального визначення держави. Державою, у найширшому сенсі, за загальним уявленням, є і називається всяке досить велике самоврядне соціально-політичне ціле, не підпорядковане жодному іншому, більш широкому цілому і розділене в собі на керівників (правлячих) і керованих (підданих, пересічних громадян і т.д.) [1].

У цьому визначенні суспільства як держави наголошується насамперед його суверенітет — незалежність його існування від інших таких самих соціально-політичних об'єднань.

Державою ж у вузькому значенні слова є-і називається одна тільки керуюча підсистема такого великого самоврядного соціального цілого, або — вся сукупність (система) його політичних керуючих посад і посадових осіб,

які обираються (призначаються) тим чи іншим чином [2]. Цю керуючу, підсистему суспільства називають також і його урядом (у найширшому розумінні, що включає всі гілки державної влади і всі органи державного управління). А вся керована, недержавна, приватна підсистема суспільства і є, таким чином, його громадянським суспільством (цивільною сферою).

У цьому визначенні суспільства як диференційованої у собі цілісності підкреслюється передусім ставлення підпорядкованості однієї його сфери (громадянського суспільства) іншій (державі) [3]. У той же час, відносини суверенітету тут не мають місця.

Отже, у цій уявленні ми маємо такі три фундаментальні категорії, що у основі всіх інших політологічних понять:

1) суспільство як єдність його керуючої (держава у вузькому значенні слова) і керованої (громадянське суспільство) підсистем (частин, сфер тощо.);

2) власне держава (уряд у широкому значенні) як керуючої сфери;

3) громадянське суспільство як керованої сфери [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження виявлення проблем особливостей розвитку громадянського суспільства, ще з часів Античності по праву може вважатися пріоритетним для більшості вітчизняних і зарубіжних наук, оскільки цій проблематиці нині присвячено численні наукові та навчальні видання. Разом із тим, хотілось би наголосити на актуальності останніх досліджень, присвячених проблемам виявлення сутності та змісту громадянського суспільства, які отримали своє відображення в роботах Н.Т. Гончарук, В.П. Горбатенка, Н.К. Дніпренко, І.О. Кресіної, Т.В. Мотренка, Н.Р. Нижник, О.В. Петришин, О.В. Скрипнюка, Ю.М. Тодики і ін. Окрім того, сучасні уявлення про громадянське суспільство будуть неповними без урахування Р. Коаса, К.Р. Поппера, Ф. Фукуями, Ф.А. фон Хайека та інших європейських і американських мислителів другої половини ХХ — поч. ХХІ с

Формулювання цілей статті(постановка завдання). Метою статті є

виявлення особливостей дослідження наукових теорій розвитку громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме з такого розуміння громадянського суспільства виходить нині більшість українських учених. Зокрема, найпопулярнішим у нас сьогодні залишається розуміння, сформульоване А.Андрієнко, який визначив громадянське суспільство як «сукупність усіх неполітичних відносин» [5, с.113]. Ширше, — як «сукупність всіх недержавних громадських відносин та інститутів» (тобто, які включають і частина політичних, але недержавних відносин) — розуміє громадянське суспільство Ю.О. Лукашевський [6, с.114]. Аналогічного визначення дотримується О. О. Новіков [146, с.89]. Громадянське суспільство як «стійка система горизонтальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій, норм суспільної поведінки» [7].

Проте вже сам Г. Гегель визначав громадянське суспільство як особливу частину (сферу) суспільства, а й як особливий історичний тип суспільства. Описуючи громадянське суспільство як диференціацію, яка виступає між сім'єю та державою, Г. Гегель при цьому наголошував, що розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави. Громадянське суспільство створено лише в сучасному світі. Епохою розвитку громадянського суспільства, у цьому, другому сенсі, він вважав, отже, лише Новий час, у якому формувався, як знаємо, новий, сучасний тип суспільства.

Як же поєднати ці два різні розуміння терміну «громадянське суспільство»? Адже, згідно з першим із них громадянське суспільство виникає відразу, як тільки давнє суспільство диференціюється на дві свої основні сфери — сферу державну та сферу приватну і, отже, момент виникнення громадянського суспільства у цьому сенсі збігається з моментом виникнення держави [8, с.379]. Держава та громадянське суспільство мають виникати одночасно. Неможливо відокремити в суспільстві одну сферу, не відокремлюючи при цьому іншу.

Проте, згідно з гегелівським трактуванням, громадянське суспільство виникає вперше лише на дуже високому історичному щаблі розвитку суспільства, причому — лише в європейському суспільстві кінця XVIII — початку XIX століття (внаслідок соціально-політичного перевороту, який відбувається Велика Французька революція). Оскільки, за уявленнями сучасних істориків і політологів, у період у Європі громадянського суспільства у сенсі виявляється просто тотожним з поняттям буржуазно-демократичного суспільства [9, с.45].

Зокрема, в політичній історії Нового часу (в епоху, яку відкриває Велика Французька революція 1789 р.) відбувався, як ми знаємо, розвиток одночасно двох політичних процесів, тісно пов'язаних один з одним, але за своїм соціально-політичним змістом і значенням принципово різних.

Велика Французька революція одночасно знищувала становий поділ у суспільстві, замінюючи його суспільством безумовно і в цьому сенсі — цивільним, але, по-друге, ця ж революція одночасно й звільняла (емансипувала) сферу приватного життя тогочасного суспільства від всепоглинаючого впливу та контролю над ним державної сфери [10]. Г. Гегель насамперед і головним чином мав на увазі саме другий процес — емансипацію сфери приватного життя, її звільнення від державного контролю та регламентації та набуття нею відносної автономії у межах державного цілого (зокрема й автономії ринкового самоврядування в економічній сфері) [11]. Саме таке суспільство — з емансипованою сферою приватного життя — і надає значення другому змісту поняття громадянського суспільства [12].

Зрештою, приблизно в середині XX століття виникає та розвивається і ще одне розуміння громадянського суспільства. «Взагалі кажучи, — пише тому німецький політолог М.І. Мельник — існують два трактування цього поняття. Згідно з першою, громадянське суспільство — це особливий чітко окреслений суспільний простір. В Україні для нього існує позначення: "третій сектор" (поряд з "першим сектором" - державою і "другим сектором"

- бізнесом) [14, с.41]. Це уявлення походить від дисидентської середовищі, що виникла 40-50 років тому у країнах Центральної та Східної Європи, які перебували тоді під контролем Радянського Союзу. «Громадянське» у такому розумінні цілком виправдано протиставлялося тоталітарній, наскрізь милітаризованій державі. На жаль, - пережиток цього уявлення, про громадянське суспільство зберігся до нашого часу у свідомості багатьох людей - звичайних громадян, політиків, державних службовців, - і це часом створює великі труднощі. У ході всеосяжної демократизації, перша хвиля якої, прокотилася європейськими країнами в другій половині 1960-х, друга — наприкінці 1990-х років, усюди в Центральній та Східній Європі утворилося безліч громадських організацій «нового типу», які в соціологічній літературі стали іменуватися «неформальними». узагальненому значенні — «новими соціальними рухами» [15]. Пізніше утвердився термін «неурядові організації», скорочено - НУО (інші аббревіатури, що мають ходіння в нашій літературі - НКО (некомерційні організації), НУО (недержавні організації)).

Щодо цього розуміння громадянського суспільства ми можемо відразу ж помітити, що, по-перше, воно є лише, подальшою конкретизацією вихідного гегелівського загального визначення громадянського суспільства як недержавної сфери. Однак, по-друге, слід зазначити і те, що ця конкретизація носить явно політизований характер - додаткова, негативна характеристика політизований характер цих організацій громадянського суспільства. На користь такого розуміння говорить і сама історія виникнення цих організацій із політизованих дисидентських гуртків та неформальних організацій та рухів середини ХХ століття.

У той же час негативне визначення «некомерційний» все ж таки не вказує явно саме на політизований характер цих організацій громадянського суспільства, серед яких можуть бути, як ми знаємо, організації та неполітизовані (наприклад, екологічні, жіночі тощо). Таким чином, і це розуміння громадянського суспільства недостатньо конкретне і потребує детального дослідження.

Підсумовуючи нашому загальному аналізу понять держави та громадянського суспільства, сформулюємо коротко його основні висновки:

1. Громадянське суспільство в сучасній політології розуміється, перш за все, як особлива частина (сфера) суспільства, в якій протікає його приватне життя, на відміну і на протигагу сфері державній, в якій реалізується загальнодержавне життя суспільства. У цьому сенсі всяке досить розвинене суспільство і двох основних сфер — громадянського нашого суспільства та держави (уряди у найширшому сенсі).

2. Однак, під громадянським суспільством у сучасній політології розуміється також і особливий історичний тип суспільства, характерною рисою якого є високий рівень емансипації приватного життя від державної регламентації та контролю. Крайнім ступенем розвитку такого суспільства є стан, у якому сфера громадянського суспільства починає домінувати з його державної сферою. Багато в чому саме такий стан суспільства характерний для сучасного західного, ліберально-демократичного суспільства, що характеризується через це як громадянське.

3. Нарешті, по-третє, під громадянським суспільством сьогодні все частіше розуміється не вся недержавна сфера суспільства, а лише та її частина, в якій діють недержавні та некомерційні організації громадянського суспільства. Це його визначення по суті впливає з першого його розуміння як особливої, недержавної сфери суспільного життя. Однак, через негативний характер визначення організацій, що діють у цій сфері, його позитивний зміст залишається при цьому все ще недостатньо конкретним і розпливчастим, зокрема, залишається невизначеним питання про легітимність політизованої активності цієї сфери.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Осмислення генези поняття «громадянське суспільство» неможливе без розкриття його історико-філософських аспектів. Поняття «громадянське право» сягає своїм корінням до ідеї поліса Аристотеля і громадянського суспільства Цицерона. Однак, перш ніж аналізувати погляди цих мислителів,

слід зазначити, що в них громадянське суспільство та політичне суспільство (або держава) розглядалися здебільшого як однопорядкові чи взаємозамінні терміни. Це означає, що політичне суспільство охоплювало всі найважливіші сфери життя: сім'ю, освіту, релігію, культуру тощо. Іншими словами, тут ми спостерігаємо ототожнення суспільства з політичним співтовариством. Найяскравіше ідея примату держави над суспільством виражена у книзі

Таким чином, історичне становлення концепції та практичної моделі громадянського суспільства відбувалося за двома лініями. Якщо по одній суспільство та держава протиставлялися один одному, то по іншій вони мислилися нероздільними. Аристотелівська концепція громадянського суспільства, яка сягає своїм корінням до його ідеї поліса, спирається саме на першу лінію. Визнання цієї теорії, по суті, має переконати нас до певної міри штучності такого протиставлення суспільства, яке широко застосовувалося в останньому. І тепер багато дослідників дотримуються аристотелівської лінії в трактуванні взаємозв'язку суспільства та держави.

Вищеназвані мислителі, виходячи зі своїх моделей громадянського суспільства, найважливішим завданням держави вважали захист приватної власності людей, бо в неї вкладена праця людини, і вона є єдиним джерелом задоволення її потреб. Локк стверджує, що люди добровільно віддають у руки держави владу, якою вони в переддержавний період мали самі: «Коли якесь число людей так об'єднане в одне суспільство, що кожен з них відмовляється від своєї виконавчої влади, властивої йому за законом природи, і передає її суспільству, то тоді, і тільки тоді, існує політичне. Як бачимо, саме тут Локк проводить розмежування між державою, як політичною владою, та суспільством, як вільною асоціацією громадян, що об'єднуються у приватних цілях.

Однак, обмеженість такої ліберальної концепції громадянського суспільства полягає в тому, що вона як основа функціонування громадянського суспільства зводить в абсолют роль окремого його інституту, тобто основи функціонування громадянського суспільства. приватної

власності Тут, на нашу думку, слід уточнити, за яких режимів інститут приватної власності має потенційну можливість стати основою зміцнення громадянського суспільства. Бо не за всіх режимів цей інститут має можливість насправді служити тим цілям та принципам, яким воно покликане служити формально.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 No 280/97-ВР. Дата оновлення 31.10.2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Закон України «Про публічні консультації» від 20.06.2024 року No 3841-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text>

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. No 996. Дата оновлення 25.03.2025. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

5. Андрієнко А. Упровадження інноваційних інструментів розвитку Smart City в управлінні великими містами України: монографія. Київ: ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 196 с.

6. Лукашевський Ю.О. Розвиток інструментів участі громадян у місцевому самоврядуванні (на прикладі м. Львова). Дис. ...доктора філософії: 281. НУ «Львівська політехніка», МОН. Львів, 2024. 218 с.

7. Council of Europe. Civil Participation in Decision-Making Toolkit. Strasbourg: Council of Europe, 2020. URL: <https://rm.coe.int/civil-participation-in-decision-making-toolkit-/168075c1a5>

8. Osborne, S. P. The New Public Governance? Public Management Review. 2006. Vol. 8, No. 3. P. 377–388.

9.Emerson, K., Nabatchi, T. Collaborative Governance Regimes. Washington, DC: Georgetown University Press, 2015. 280 p.

10.OECD. Open Government for Stronger Democracies. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/open-government-for-stronger-democracies_5478db5b-en.html

11.UNDP Ukraine. Enhanced citizen engagement for improved community security, strengthened social fabric and increased stability in areas affected by the war in Ukraine. Project description, 2022. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/enhanced-citizen-engagement-improved-community-security-strengthened-social-fabric-and-increased-stability-areas-affected-war>

12.EGAP Programme. How Participatory Budgeting Influences Local Decision-Making in Ukraine. Impact story, 2022. URL: https://api.egap.in.ua/storage/uploads/images/publication/how_participatory_budgeting_influences_local_decision_making_in_ukraine/EGAP_onepager_Participatory%20Budget_revII_EN.pdf

13.East Europe Foundation. Participatory Budgeting.2023. URL: <https://eef.org.ua/en/gromadskyj-byudzhet/>

14.Інституційні проблеми та виклики функціонування агломерацій в Україні: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2025. 75 с.

15.VoxUkraine. Crisis Response Networks: Wartime Civic Engagement in Ukraine's Local Governments. Аналітична стаття, 2025. URL: <https://voxukraine.org/en/crisis-response-networks-wartime-civic-engagement-in-ukraine-s-local-governments>

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), “The Constitution of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05 Nov 2025).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05 Nov 2025).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine “About public consultations”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text> (Accessed 05 Nov 2025).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution “On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 05 Nov 2025).
5. Andriienko, A. (2023), Uprovadzhennia innovatsijnykh instrumentiv rozvytku Smart City v upravlinnia velykymy mistamy Ukrainy [Introduction of innovative tools for Smart City development in the management of large cities of Ukraine], HO «Yevropejs'ka naukova platforma», Kyiv, Ukraine.
6. Lukashevs'kyj, Yu. O. (2024), “Development of tools for citizen participation in local self-government (using the example of Lviv)”, Ph.D. Thesis, NU «L'vivs'ka politekhnika», L'viv, Ukraine.
7. Council of Europe (2020), “Civil Participation in Decision-Making Toolkit”, available at: <https://rm.coe.int/civil-participation-in-decision-making-toolkit-/168075c1a5> (Accessed 05 Nov 2025).
8. Osborne, S. (2006), “The new public governance?”, Public Management Review, vol. 8, no. 3, pp. 377–387.
9. Emerson, K. and Nabatchi, T. (2015), Collaborative Governance Regimes, Georgetown University Press, Washington, DC.

10.OECD Publishing (2023), “Open Government for Stronger Democracies”, available at: https://www.oecd.org/en/publications/open-government-for-stronger-democracies_5478db5b-en.html(Accessed 05 Nov 2025).

11.UNDP Ukraine (2022), “Enhanced citizen engagement for improved community security, strengthened social fabric and increased stability in areas affected by the war in Ukraine. Project description”, available at: <https://www.undp.org/ukraine/projects/enhanced-citizen-engagement-improved-community-security-strengthened-social-fabric-and-increased-stability-areas-affected-war>(Accessed 05 Nov 2025).

12.EGAP Programme (2022), “How Participatory Budgeting Influences Local Decision-Making in Ukraine. Impact story”, available at: https://api.egap.in.ua/storage/uploads/images/publication/how_participatory_budgeting_influences_local_decision_making_in_ukraine/EGAP_onepager_Participatory%20Budget_revII_EN.pdf(Accessed 05 Nov 2025).

13.East Europe Foundation (2023), “Participatory Budgeting”, available at: <https://eef.org.ua/en/gromadskyj-byudzhet/>(Accessed 05 Nov 2025).

14.Mel'nyk, M.I. (2025), Instytutsijni problemy ta vyklyky funkcionuvannia ahlomeratsij v Ukraini[Institutional problems and challenges of functioning of agglomerations in Ukraine], DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. I. Dolishn'oho NAN Ukrainy»,L'viv,Ukraine.

15.VoxUkraine(2025), “Crisis Response Networks: Wartime Civic Engagement in Ukraine's Local Governments”, available at: <https://voxukraine.org/en/crisis-response-networks-wartime-civic-engagement-in-ukraine-s-local-governments>(Accessed 05 Nov 2025)

Стаття надійшла до редакції 20.11.2025 р.